
TIPOLOGIA ȘTAMPILELOR DE LĂMPI (FIRMALAMPEN) DESCOPERITE LA DUROSTORUM-OSTROV (FERMA 4)

Dan ELEFTERESCU*

Abstract: *The Lower Danube Museum of Calărași stores over 1,400 Roman lucerna oil lamps, most of them found by the author of this paper during surveys at the civilian settlement of Durostorum (Ostrov-Farm 4). Amongst them, 617 are of Firmalampen type, whose marks we hereby briefly review. The artifacts, of various qualities, bear the marks of workshops/pottery makers from the Empire's western or nearby provinces. The presence of moulds and scrap artifacts are indicative of the intense economic and production activities in the region. Even though many were found accidentally or during rescue surveys, the dating of the settlement ascribes the majority of the artifacts described below to the early 2nd-late 3rd century AD.*

Rezumat: *Muzeul Dunării de Jos Călărași deține un număr de peste 1400 de lucerne romane descoperite, în marea lor majoritate, de autorul acestor rânduri în urma cercetărilor de teren și sistematice pe teritoriul așezării civile de la Durostorum (Ostrov-Ferma 4). Dintre acestea, 617 opaițe aparțin categoriei Firmalampen, mărcile păstrate făcând subiectul acestei foarte scurte treceri în revistă. Piesele, ce acoperă o largă paletă calitativă, poartă ștampile atribuite atât unor ateliere/meșteri din provinciile vestice ale Imperiului, cât și din provinciile apropiate. Prezența tiparelor și a pieselor rebutate dovedește intensă activitate economică și de producție din zonă. În pofida faptului că o bună parte dintre piese au fost descoperite fortuit sau în urma unor săpături de salvare, datarea așezării (destul de strânsă), ne determină să încadrăm majoritatea pieselor prezentate în această lucrare de la începutul sec. al II-lea p.Chr. până spre sfârșitul celui următor.*

Keywords: *Durostorum–Ostrov; Moesia Inferior; Firmalampen; pottery workshops; lucerna oil lamp moulds.*

Cuvinte cheie: *Durostorum–Ostrov; Moesia Inferior; Firmalampen; ateliere de olari; tipare pentru turnarea lucernelor.*

INTRODUCERE

Muzeul Dunării de Jos Călărași deține un număr de peste 1400 de lămpi, descoperite în marea lor majoritate, de către autorul acestor rânduri, în urma cercetărilor de teren și sistematice pe teritoriul așezării civile de la Durostorum (Ostrov-Ferma 4). Dintre acestea 617 aparțin tipului *Firmalampen*. În articolul de față au fost luate în considerare 352 de opaițe pe care se păstrează ștampila atelierului.

* Muzeul Dunării de Jos, str. Progresului, nr. 4, 910079, Călărași.

Fig. 1. Situl arheologic Durostorum / *The archaeological site of Durostorum.*

Așezarea din care provin, aflată pe teritoriul Fermei 4 – Ostrovit (cod sit RAN 62547.01), este cunoscută în literatura de specialitate ca având legături economice și, foarte probabil, administrative cu anticul Durostorum, aflat la mai puțin de 3,5 km spre vest¹ (Fig. 1A). Așa cum am menționat și cu alte ocazii², așezarea avea un profund caracter meșteșugăresc, certificat de descoperirea în zonă a mii de piese mărunte din lut, metal, os și sticlă, multe rebutate, precum și a numeroase cuptoare sau urme de cuptoare³, gropi cu deșeuri. O bună parte din lucernele prezentate au fost descoperite în complexe menajere, câteva aflate într-o zonă situată în marginea așezării (Fig. 1B), folosită sezonier pentru extragerea lutului și refolosită, uneori concomitent, pentru depozitarea gunoaielor. Datarea acestei zone menajere, realizată pe baza descoperirilor numismatice, se întinde pe tot parcursul primelor trei sferturi ale sec. al II-lea p.Chr.⁴.

Alte opaițe au fost descoperite fie fortuit, pe malul Dunării, fie în urma recuperării materialului, prin săpături de salvare, din complexele prăbușite (fântâni, gropi pentru extragerea lutului, gropi aflate în apropierea unor cuptoare de ars ceramica, în marea lor majoritate transformate secundar în gropi menajere)⁵.

O parte dintre piesele incluse în studiul de față au mai fost publicate cu diferite ocazii⁶. Ținând cont de numeroasele comentarii referitoare la economia acestui tip ceramic, rămase în suspensie (a se vedea în primul rând analizele făcute de W.V. Harris⁷, D.M. Bailey⁸ și nu în ultimul rând de către C.-A. Roman⁹), ne limităm a

¹ Asupra statutului juridic vezi: Vulpe 1976, 290; Suceveanu 1977, 69-70; Culică 1978a, 232; Doruțiu-Boilă 1978, 246-247; Culică 1978b, 115-118; Mușețeanu 1990, 297-298; Mușețeanu 2003, 15; Damian, Băltăc 2007, 63-64, 67.

² Elefterescu 2004-2005, 221; Elefterescu 2005a; Elefterescu 2005b; Elefterescu 2008; Elefterescu 2010a; Elefterescu 2010b; Elefterescu 2011a; Elefterescu 2011b; Elefterescu 2013.

³ Anghelescu 1955, 312; Anghelescu 1971; Elefterescu 1985; Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, Mușețeanu *et alii* 1997, 43; Mușețeanu, Elefterescu, Băltăc 1998-2000; Mușețeanu, Elefterescu 2004.

⁴ Dima, Elefterescu 2009, *passim*.

⁵ Atât materialul descoperit în complexele studiate (Anghelescu 1971, 294; Culică 1980, 328; Mușețeanu, Elefterescu 1985, 76-77; Mușețeanu, Elefterescu 1988-1989, 106-107; Mușețeanu, Elefterescu 1992, 238; Mușețeanu *et alii* 1997, 43; Mușețeanu, Elefterescu 2004, 124; Elefterescu 2013, 181-183), cât și concluziile catalogului descoperirilor monetare din zonă (Dima, Elefterescu 2009, 5-37) ne determină să încadrăm majoritatea pieselor prezentate într-o perioadă cuprinsă între începutul veacului al II-lea p.Chr. și până spre sfârșitul celui următor.

⁶ Petolescu 1971, nr. 2-4 și 6, 665, 667; Mușețeanu, Culică, Elefterescu 1980; Culică 1980, nr. 36, F5/1, 37, F5/5, 38, F5/3, 39, F5/4, 40, F5/8, 41, F5/11, 42b, F5/9, 42c, F5/10; Mușețeanu 1987, Fig. 1; Mușețeanu, Elefterescu 1992, nr. 84, fig. 4.84; Mușețeanu, Elefterescu 2008a, Fig. 125; Mușețeanu, Elefterescu 2008b, Fig. 10-14.

⁷ Harris 1980.

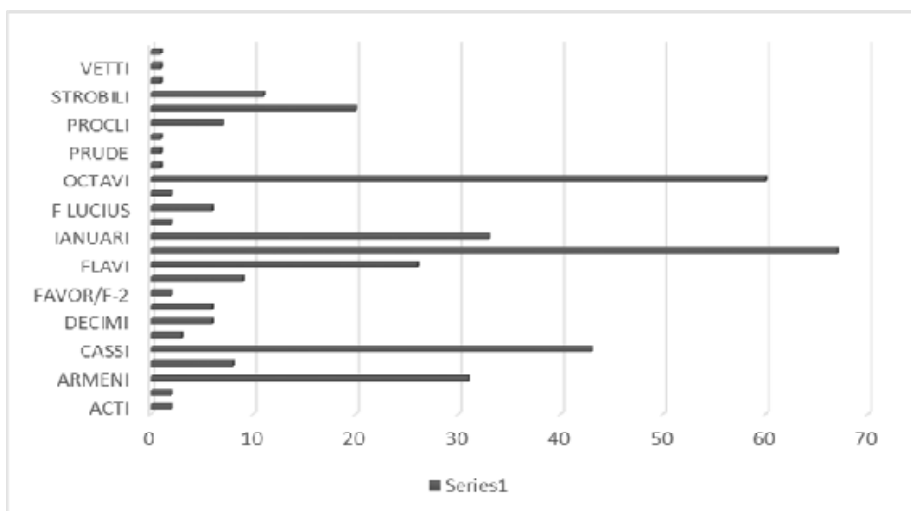
⁸ Bailey 1987.

prezenta numai catalogul ștampilelor lizibile, a variantelor lor și (ilustrat) dovezi ale producției.

Tabel 1. Mărcile lizibile descoperite la Durostorum / *Legible marks found at Durostorum* (Ostrov–*Ferma 4*): ACTI-2.; APOLAUSI-2; ARMENI-31; CAMPILI-8; CASSI-43; CDESSI-3; DECIMI-6; FAOR-6; FAVOR/F-2; FESTI-9; FLAVI-26; FORTIS-67; IANUARI-33; IEGIDI-2; F LUCIUS-6; LUPATI-2; OCTAVI-60; ORTI-1; PRUDE-1; RESTUTO-1; PROCLI-7; SEXTI-20; STROBILI-11; NERI-1; VETTI-6; VVV-1.

Mărci	Număr
ACTI	2
APOLAUSI	2
ARMENI	31
CAMPILI	8
CASSI	43
CDESSI	3
DECIMI	6
FAOR	6
FAVOR/F-2	2
FESTI	9
FLAVI	26
FORTIS	67
IANUARI	33
IEGIDI	2
F LUCIUS	6
LUPATI	2
OCTAVI	60
ORTI	1
PRUDE	1
RESTUTO	1
PROCLI	7
SEXTI	20
STROBILI	11
NERI	1
VETTI	1
VVV	1
TOTAL	352

⁹ Roman 2006a.

Grafic 1. Mărcile descoperite la Ostrov–Ferma 4 / The marks found at Ostrov–Ferma 4.

CATALOG¹⁰

ACTI

2 piese.

Atelier de origine: ACTIUS? Inedită. Aspectul celor două exemplare (Inv. 2239, 22658), cât și grafia ștampilelor le recomandă ca produse locale. Ștampilă cu litere de la

¹⁰ Câteva precizări (tehnice) asupra catalogului: cu o singură excepție (o piesă purtând ștampila OCTAVI, găsită sigur pe plaja Dunării, în aceeași locație și aflată în colecțiile Muzeului Banatului Montan Reșița), sunt luate în discuție numai lucernele aflate în colecțiile Muzeului Dunării de Jos Călărași. Numerele de inventar subliniate marchează piesa a cărei ștampilă este ilustrată. Uneori, în economia textului apare termenul de ștampilă decupată, termen ce trebuie explicat. Acestea sunt ștampile cuprinse într-un cartuș dreptunghiular cu margini drepte, bine reliefate față de restul bazei (ridicat 2-3 mm). Considerăm că avem de-a face cu aplicarea unei noi ștampile mai bune, mai lizibile sau a unui nou nume în procesul de creare a unui nou tipar sau a unui nou tipar. Ștampila respectivă va fi decupată de pe un alt opaiț (întreg sau fragmentar), produs al aceluși atelier sau adus. Ea poate fi modificată ca în cazul piesei purtând ștampila ORTI. O descoperire de excepție de la Noviodunum (Topoleanu, Chrzanovski 2016), ne arată, credem noi, existența (în procesul creării unor noi tipuri de lucerne) unor arhetipuri pentru forma piesei. Și credem că astfel se obținea forma unui opaiț pe care, în pasta crudă, se puteau adăuga ornamentele, ștampilele, putea fi modificată ușor forma, se puteau face corecții, după care urma arderea și, în cazul în care corespundea dorinței meșterului, era ars și folosit la obținerea de tipare pentru noul tip creat. Numărul de ștampile stabilite tipologic este mai mic decât al celor catalogate. Sunt piese care nu au putut fi atribuite, sigur, unui grup din cauza stării de conservare precare sau a uzurii.

stânga la dreapta, geometrice, cu contur slab imprimat. Dimensiunea literelor: $H^{11} = 10,3$ mm (Fig. 2/1).

APOLAUSI

2 piese.

Atelier de origine: Apolaustus își avea atelierul în nordul Italiei¹². Cele două exemplare (Inv. 24487, 38470) provin cu siguranță din același tipar. Relieful ștampilei greu lizibil. Litere de la stânga la dreapta, geometrice, înghesuite, cu contur slab precizat, de mici dimensiuni ($H = 4,3$ mm). Frapează diferența de profil dintre cele două nervuri circulare, puternice, ce înconjoară ștampila și lipsa de contur a acesteia. Probabil că ștampila a fost obținută prin copiere de pe o piesă aflată în circulație. Putem chiar afirma că dispariția aproape totală a literelor centrale se datorează manipulării incorecte (apăsării și îndoirii copiei, lut proaspăt, în timpul desprinderii de pe model) (Fig. 2/2).

ARMENI

31 piese.

Atelier de origine: provincial/local. Încă în dezbatere. Officina lui Armenius a primit în decursul timpului diferite localizări: Pannonia¹³, Dacia¹⁴, Moesia Inferior¹⁵. Sigur este că piesele purtând această ștampilă provin din provinciile apropiate. Singurul tipar cunoscut, descoperit la Romula¹⁶, dovedește o posibilă producție (în opinia noastră, singurele dovezi sigure în cazul unei producții ceramice locale sunt piesele rebutate și eventual analizele fizico-chimice) sau/și în acest centru. Face parte, alături de piesele semnate FLAVI, RETUTUS, RESTUTI, RESPECT, MUA și o parte din piesele semnate IANUARI, dintr-un grup specific provinciilor dunărene. O ștampilă, unitară ca aspect, prezintă totuși opt variante de grafie, după cum urmează:

ARMEN

1. Litere scurte, groase, bine conturate. A, R, M, aflate în ligatură. E și N lipite. Hastele literei N curbate. Litera I lipsește cu desăvârșire, nepunându-se problema unui accident. Un singur exemplar (Inv. 44732). Dimensiunea literelor: $H = 8,4$ mm (Fig. 2/3).

¹¹ Abrevieri: H = înălțime.

¹² Loeschke 1919, 296; Gostar 1960, 175; Buchi 1975, 6-7.

¹³ Băluță 1961, 194.

¹⁴ Apulum (Gostar 1961, 192, 195), Romula (Popilian 1994).

¹⁵ Novae (Čičikova 1974, 164; Čičikova 1987, 169), Tomis (Gostar 1961, 192).

¹⁶ Popilian 1996, 84, fig. 5.

Fig. 2. Ștampile de pe opaițe *Firmalampen* descoperite la Durostorum-Ostrov (Ferma 4) / Marks on *Firmalampen* found at Durostorum-Ostrov (Ferma 4).

Fig. 3. Ștampile de pe opaițe Firmalampen descoperite la *Durostorum*–Ostrov (Ferma 4) / Marks on Firmalampen found at *Durostorum*–Ostrov (Ferma 4).

ARMENI

2. Literele A, R, M în ligatură, E și N se ating, I liberă. Literele A și I legate de cercul de pe margine. Litere subțiri, hasta dreaptă a literei A frumos curbată, bucla literei R închisă. Două piese (Inv. 22874, 34213). Dimensiunea literelor: H = 8,1 mm (Fig. 2/4).

3. Literele A, R, M în ligatură, E și N se ating, I liberă. Literele A și I legate de cercul de pe margine. Mici diferențe față de precedenta, bucla literei R ușor întredeschisă și pe litera M un accident. O singură piesă (Inv. 2238). Dimensiunea literelor: H = 8,6 mm (Fig. 2/5).

4. Foarte posibil să-și aibă originea într-un exemplar al tipului precedent. Două piese (Inv. 34397, 34402). Dimensiunile literelor, probabil, apropiate de cele ale tipului precedent (Fig. 2/6).

5. Avându-și originea clară în tipul 2, în urma recopierilor, literele sunt ușor îngroșate, iar dimensiunile piesei s-au micșorat. 11 piese (Inv. 2396, 2232, 2233, 2236, 2241, 2456, 2457, 24496, 40294, 43324, 51476). Dimensiunea literelor: H = 8 mm (Fig. 2/7).

6. Două piese fragmentare (Inv. 24513, 47406). A, R, M în ligatură, R deschis. Dimensiunea literelor: H = 8,9 mm (Fig. 2/8).

7. Identică cu precedenta, dimensiuni mai mici. Opt piese (Inv. 2230, 2231, 2234, 2235, 2237, 2240, 2386, 41966). Dimensiunea literelor: H = 7,3 mm (Fig. 2/9).

8. O singură piesă (Inv. 28265), identică cu piesele grupului precedent. Dimensiuni mai mici (H = 7,1 mm) (Fig. 2/10).

CAMPILI

8 piese.

Atelier de origine: Officina lui Campilius, activă în Italia de Nord la începutul sec. II p.Chr. și prezentă până spre începutul celui următor¹⁷. Toate piesele de dimensiuni medii, unitare ca formă, aspect, dimensiuni, inclusiv grafica ștampilei. Aceasta este de dimensiuni mici și cu un aspect îngrijit. Litere geometrice, corecte ca formă, înghesuite. A și M apropiate, practic unite. Hasta semicirculară a literei P neterminată. Hasta orizontală a lui L lipită de I. Toate ștampilele de la stânga la dreapta. Între ele există foarte mici diferențe date, foarte probabil, de recopiarea modelelor.

1. Prima grupă cuprinde două piese produse în același tipar (Inv. 34924, 39073), îngrijit lucrate cu litere corect trasate, înghesuite (se ating, fără a fi însă în

¹⁷ Loeschcke 1919, 296; Gostar 1960, 177-178; Buchi 1975, 16-17.

ligatură), de mici dimensiuni ($H = 4,5\text{mm}$). Litera C mai subțire decât restul literelor, A-ul fără hastă orizontală, bucla literei P incomplet trasată (Fig. 2/11).

2. A doua grupă cuprinde tot două piese (Inv. 2451, 39986), din care cel puțin una (Inv. 39986) este produsă într-un tipar aflat într-o relație imediată cu cel al pieselor precedente. Piesele sunt lucrate puțin mai neîngrijit. Grafia identică dar cu diferențele normale (litere ușor mai groase, cu contur mai șters, literele C, A, M lipite puternic) date de folosirea unor tipare uzate. ($H = 4,6\text{ mm}$) (Fig. 2/12).

3. Două piese (Inv. 2243, 44665), obținute din tipare identice (filiație orizontală) dar cu grade diferite de uzură. Dimensiuni ușor mai mici ($H = 4,3\text{ mm}$) decât precedentele; este foarte posibil să reprezinte o primă recopiere după piese din primul grup. Toate literele par unite. Apare și o deformare a ștampilei datorată probabil manipulării defectuoase (la scoaterea din tipar) (Fig. 2/13).

CASSI

43 piese.

Atelier de origine: Officina nord-italică a lui Cassius produce Firmalampen¹⁸ și alte tipuri de lucerne de la începutul sec. II p.Chr. până la începutul secolului următor¹⁹. Ștampila, cu toate diferențele de dimensiune, numărul mare de tipare, gradul lor de uzură, păstrează caracteristicile originale, timpurii (litere clare, geometrizate). Ligaturile dintre litere, atunci când apar, sunt rezultatul unor accidente și "înghesuirii" ale ștampilei, literele fiind în general lipite. Cu două excepții (inv. 2246 și 44677), ale căror ștampile sunt retrograde și răsturnate, la celelalte piese ștampilele sunt orientate de la stânga la dreapta.

1. Ștampilă de dimensiuni medii ($H = 8,6\text{ mm}$), cu litere clare, bine conturate. Hastele literelor sunt în general barate. Litera C cu bucla puternic profilată. Hastele oblice ale literei A continuă și după intersectare, existând și hasta orizontală. A și S se ating. Al doilea S puțin mai mic. I-ul atinge nervura ce mărginește ștampila. Patru piese (inv. 2252, 44674 – scrierea este retrogradă și răsturnată – inv. 44934, 47903) (Fig. 2/14).

2. Grupa cu cel mai mare număr de piese (25), de fapt o continuare a grupei precedente, conținând piese la care ștampila, în urma recopierilor, își schimbă ușor aspectul (literele sunt în general mai îngroșate, prin repetarea recopierii devin mai neclare, iar la o parte dintre lămpi literele C, A, S sunt legate). Există și diferențe și de mărime.

2a. opt opaițe de dimensiuni medii spre mari (inv. 2244, 2247, 2251, 37117, 38475, 44669, 44677, 51522). Ștampila puțin mai mare decât la tipul precedent ($H = 9,4-9,8\text{ mm}$). Cu câteva excepții (Inv 2244, 44669), ce par a fi produse în ateliere vestice,

¹⁸ Loeschcke 1919, 296; Gostar 1960, 178.

¹⁹ Buchi 1975, 19-21.

restul pieselor sunt, credem, dacă nu în totalitate, măcar în bună parte produse ale atelierelor locale (Fig. 2/15).

2b. cuprinde tot opt piese, de dimensiuni medii (Inv. 2253, 2254, 2256, 2255, 37115, 44740, 46745, și probabil 2259). Ștampila își păstrează dimensiunile ($H = 9,4-9,8$ mm). Opațiile 2253, 2256 și 37115 par produse, dacă nu în același tipar, sigur în tipare aflate în filiație pe orizontală. Opațul cu nr. 44740 se diferențiază prin îngroșarea (accidentală) a literei C și surplusurile de material ce apar pe ștampilă (Fig. 2/16).

2c. în această grupă am cuprins opt piese (Inv. 2248, 2249, 2257, 2467, 24515, 28266, 44523, 46749) de dimensiuni mici. Ștampila este micșorată ($H = 7,8-8$ mm). Foarte interesant este că dacă din punct de vedere al ștampilei ele sunt grupate două câte două (2248, 2467; 2257, 46749; 44523, 28266 și 24515, 2249), această împărțire se păstrează și din punctul de vedere al aspectului general. Menționăm că, așa cum am mai arătat, acest fapt nu înseamnă neapărat producerea lor în ateliere diferite, mult mai probabil fiind, credem, producerea lor în momente de activitate diferite, șarje diferite, de către lucrători diferiți. Piesele celui de-al treilea grup (Inv. 44523 și 28266), de o calitate a pastei și a coacerii net superioară, ne arată clar cât de lipsite de fundament și subiective pot fi clasificările (pastă, coacere, culoare) făcute fără a beneficia de analize fizico-chimice. Mai mult, între tiparele pieselor 44523 și 2249 există o legătură clară și imediată. Exemplarele acestei grupe dovedesc foarte bine cât de ușor pot să apară false variante, forma de ovoid a cercurilor certificându-ne filiația indubitabilă a acestor piese, indiferent de diferențele de mărime și, în același timp, de numărul de „pași” (în sensul de recopieri) față de piese din grupa 2a (Inv. 2244, 2251, 2247) (Fig. 2/17).

2d. o singură piesă (Inv. 2250), cu dimensiuni mai mici ($H = 7,8$ mm) în raport cu cele ale grupei precedente; sigur un alt nivel (aflat în aval) de recopiere (Fig. 2/18).

3. Grupa cuprinde patru piese (Inv. 51477, 33187, 47409, 2258), din care primele două sunt sigur mai apropiate de prototip (litere mai clare și mai subțiri). Aproape identică cu grupa 2b, diferența constând în ușoara deplasare a ștampilei spre dreapta (litera C atingând nervura iar I-ul devenind liber) (Fig. 2/19).

4. O singură piesă (tip Buchi Xb, Inv 2245), care este sigur produsă în afara așezării, foarte probabil un produs occidental. Ștampila se remarcă în primul rând prin alungirea literei C, unită la ambele capete de litera A. Se remarcă o distanță mare, relativ, dintre S și I (care este și mai gros). Rotunjirea părții superioare a literei A ne arată clar că avem de a face cu o nouă scriere a ștampilei (Fig. 2/20).

5. Cuprinde o singură piesă (Inv. 2246), de mici dimensiuni, cu ștampilă retrogradă și răsturnată, având literele grupate pe centru, relativ subțiri, distincte, bine conturate. Grafia este asemănătoare totuși cu a celorlalte. Dimensiunea literelor: $H = 8$ mm (Fig. 3/1).

6. O singură piesă (Inv. 51573), care din punct de vedere volumetric și al aspectului general face parte dintr-un grup de opaițe produse probabil în zonă. Pe spate, într-un cerc grosolan, foarte probabil ștampila CASSI, cu litere mult deformate. Posibil decupată. Litere înalte (H = 15 mm), C-ul cu unghiuri drepte, hasta superioară scurtă, litera A deschisă larg, în ligatură cu hasta inferioară a literei C și a probabilei litere S. Hasta orizontală a literei A lipsă. Urmează un grup compact și torsionat de trei haste (doi de S și ?) datorate unei posibile încercări de corectare-delimitare. Ștampila este încheiată cu litera I, simplă, clară (Fig. 3/2; 6/7).

CDESSI

3 piese.

Atelier de origine: Officina nord-italică a lui Caius Dessius este activă începând cu prima jumătate a sec. II p.Chr.²⁰. Descoperirea la Emona a unor opaițe însoțite de monede de la Aurelian și Licinius I-a determinat pe Nicolae Gostar să afirme că „din categoria Firmalampen, este lucerna care a cunoscut cea mai îndelungată circulație”²¹. Număr mic de piese (Inv. 2261, 20864, 44453), unitare morfologic; același tipar sau tipare în pași foarte apropiați. Ștampila, orientată de la stânga la dreapta, păstrează caracteristicile originale, timpurii (litere clare, geometrizate). Ligaturile dintre litere, atunci când apar, sunt rezultatul unor accidente și a “înghesuirii” ștampilei, literele fiind în general lipite. C-ul aproape circular. Dimensiunea literelor: H = 7,9 mm (Fig. 3/3).

DECIMI/DECIM

6 piese.

Atelier de origine: Officina acestui meșter (Decimus) are o localizare încă nesigură (Italia de Nord²² și/sau Pannonia²³. În pofida faptului că are o largă (teritorial) răspândire în Imperiu (Italia, Gallia, Britannia, Pannonia, Moesia Inferior)²⁴, este documentată printr-un număr mic de piese, unitare morfologic, provenind din tipare în pași foarte apropiați. Tot Cristian-Aurel Roman consideră ca perioadă de circulație a acestei mărci sfârșitul sec. II și sec. III p.Chr.²⁵. Ștampila, orientată de la stânga la dreapta, păstrează caracteristicile originale, timpurii (litere clare, geometrizate). Litere subțiri, frumos desenate, bine delimitate, cu o ușoară descreștere de înălțime de la stânga la dreapta. Litera D este cea mai înaltă, iar hasta verticală este lipită de primul cerc. Literele nu se ating, mai mult, hasta verticală a

²⁰ Buchi 1975, 48.

²¹ Gostar 1960, 178.

²² Loeschcke 1919, 296; Russu 1962, 470.

²³ Iványi 1935, 33; Gostar 1960, 189.

²⁴ Roman 2006b, 60.

²⁵ Roman 2006b, 60.

literei E este ușor curbată pentru a face loc literei D. Literele descresc ușor de la stânga la dreapta (H lit. D = 6,9 mm; H lit. M = 5,3 mm) (Fig. 3/4).

FAVOR, FAVOR/F, FAOR

6 piese.

Piese unitare morfologic, tipare în pași foarte apropiați; posibil o singură filiație (Inv. 2266, 2267, 24488, 37114, 44673, 47908). Ștampila, orientată de la stânga la dreapta, păstrează caracteristicile originale, timpurii (litere clare, geometrize). Fundul mult adâncit. Dimensiunea literelor: H = 5,9 mm (Fig. 3/5).

FAVOR, FAVOR/F

2 piese.

Atelier de origine: atelierul lui Favorinus, aflat „undeva în nordul Italiei”²⁶ sau în Pannonia²⁷, își începe activitatea în a doua jumătate a sec. II p.Chr., fiind activ până în prima jumătate a celui următor²⁸. Două piese (Inv. 2264, 2265) unitare morfologic. Sigur piesele provin din același atelier, foarte posibil din același tipar și șarjă, mai mult, credem că provin din același complex, fiind afectate în aceeași măsură. Ștampila retrogradă, orientată de la dreapta la stânga, păstrează caracteristicile originale, timpurii (litere clare, geometrize). Pe fund, înscrisă în două cercuri, retrograd, ștampila bine profilată – cunună/FAVOR/F. Literele asemănătoare cu cele din ștampila FAOR, dar A și V în ligatură. Ștampila are legături clare, același producător, meșter sau lucrător cu piesele purtând ștampila FAOR. Dimensiunea literelor: H = 6 mm (Fig. 3/6).

FESTI

9 piese.

Atelier de origine: Festus, producător nord-italic activ din epoca flaviană târzie până în prima jumătate a sec. al III-lea p.Chr.²⁹. Nouă piese (Inv. 2247, 2268, 2269, 2270, 20879, 22786, 37119, 44676, 55324) de dimensiuni mici, unitare morfologic; sigur aceeași filiație. Litere clare, corecte, geometrice, de la stânga la dreapta. Literele F și E apropiate, literele T și I se ating ușor, S-ul depărtat de cele două grupe. Hastele marcate (cu bară) la capete. Dimensiunea literelor: H = 4,8-5 mm (Fig. 3/7).

²⁶ Gostar 1960, 180.

²⁷ Alicu 1994, 29.

²⁸ Roman 2006b, 61-62.

²⁹ Roman 2006b, 63.

Fig. 4. Ștampile de pe opaițe Firmalampen descoperite la *Durostorum*–Ostrov (Ferma 4) / Marks on Firmalampen found at *Durostorum*–Ostrov (Ferma 4).

FLAVI

26 piese.

Atelier de origine: producător provincial. O analiză la zi, pertinentă și foarte bine documentată, asupra localizării oficinei vezi la Florin Topoleanu³⁰. Piese de dimensiuni medii și puțin înalte, de multe ori chiar și toarta este turtită, relativ unitare morfologic, ștampila având la origine un singur prototip. În general, firnisul nu acoperea tot vasul. Aspectul grosolan, ornamentarea bordurii (ornamente ce apar pe opaițe cuprinse în alte categorii morfologice), predominarea tipurilor cu semidisc sau fără disc așează prototipul undeva în zonele provinciilor dunărene. Ștampila prezintă în general variante datorate clar numeroaselor multiplicări, în cazul FLAVI a fost păstrată semnătura, litere largi, puternic deschise, F-ul și L-ul caracteristice. Există totuși un grup la care avem, după credința noastră, o clară refacere/rescriere a ștampilei. La foarte multe piese, datorită unei proaste diluții a firnisului sau a unei degresări incorecte a pastei, acesta a alunecat, existând suprafețe întinse neacoperite și mari diferențe de nuanțe rezultate în urma unor grosimi diferite a filmului-peliculei.

1a. 12 piese (Inv. 2271, 2272, 2276, 2277, 2285, 2286, 2287, 24516, 34404, 43325, 46754, 46755). Litere subțiri, foarte bine conturate, larg-deschise, F-ul și L-ul puternic individualizate, A-ul fără hastă orizontală. Dimensiunea literelor: H = 9,1 mm (Fig. 3/8).

1b. asemănătoare cu nr. 2272 dar literele ceva mai groase, cu contur neclar. Șase piese (Inv. 2273, 2274, 2275, 2278, 2279, 2280). Dimensiunea literelor: H = 9 mm (Fig. 3/9).

1c. o singură piesă (Inv. 2284), asemănătoare cu una din piesele grupului 1b (Inv. 2274), din care sigur provine, dar dintr-un tipar cu foarte multe accidente și cu relief foarte șters. F-ul cu partea inferioară ștearsă, hasta literei A mult îngroșată, lipită în unghiul lui L, de asemenea îngroșată. Ultimele litere, V și I, greu de distins, par că și-au păstrat caracteristicile. Dimensiunea literelor greu de definit (Fig. 3/10).

2. Șase piese, din două tipare (Inv. 2283, 39070, 44940, și 2281, 2282, 2403). Clară refacere a ștampilei. Bine profilată, cu litere mari, îngroșate, F, L, A în ligatură, I mai scurt. Dimensiunea literelor: H = 11,4-11,8 mm (Fig. 3/11). Foarte posibil, cu câteva mici excepții (2282, 34404), toate piesele să fie produse în același atelier, diferențele ce apar fiind date de starea tiparului, lucrător, calitatea arderii, timpul producerii (atelierul poate rămâne, dar își poate schimba proprietarul, meșterul, lucrătorii, structura pieței etc.).

FORTIS

67 piese.

Atelier de origine: Officina celui mai prolific (și cel mai copiat?, imitat?), de departe, producător este localizată lângă Mutina (Modena), la Savignano sul Panaro,

³⁰ Topoleanu 2012, 72-73.

și și-a început producția în ultimile decenii ale sec. I p.Chr. (opaițe ale acestui producător fiind descoperite la Pompei). Producția acestui tip de opaiț continuă în sec. II p.Chr., supraviețuind chiar și în cel următor³¹. Piese purtând această marcă (considerate ca fiind imitații provinciale) sunt fabricate și circulă până la mijlocul sec. IV p.Chr.³². Cu toate că este, de departe, cea mai des întâlnită în Imperiu și că există diferențe mari de dimensiuni între piese, această șampilă păstrează o clară și remarcabilă unitate grafică. Câteva exemplare provin clar din ateliere occidentale. O bună parte din opaițe mai pot fi grupate și pe ateliere (sau în perioade diferite ale aceluiași atelier). Toate șampilile de la stânga la dreapta.

1. Două nervuri, cea interioară mai ștersă și mai subțire de obicei. Litere frumoase, drepte, geometrice. F-ul cu capetele hastelor orizontale barate. S-ul cu bucla superioară mai turtită și cu capetele hastelor barate. Șase piese (Inv. 2297, 2318, 2322, 24493, 40334, 44737 – mai șters, litere ușor mai groase, F-ul și O-ul se ating). Dimensiunea literelor: H = 7,2 mm (Fig. 3/12).

2. Păstrează caracteristicile generale. Nervurile, la unele piese, ușor ovalizate. Literele sunt îngroșate și cu contur șters. De dimensiuni ceva mai mici decât precedentă. 28 de piese (Inv. 2289, 2290, 2291, 2300, 2305, 2306, 2308, 2311, 2315, 2316, 2317, 2320, 2321, 2326, 2445, 2460, 2466, 15396, 20883, 33194, 38480, 43318, 43319, 44727, 46568, 47405, 51520, 51523). Dimensiunea literelor: H = 5,4-5,7 mm (Fig. 3/13).

3. Ca dimensiuni se încadrează între primele două grupe. Unele lucrate grosolan. Literele își pierd conturul, sunt scurte și groase. Deasupra șampilii se observă un punct înscris în cerc. Cele două nervuri sunt trasate grosolan, cel interior mai subțire. 13 bucăți (Inv. 2295, 2298, 2302+2307, 2303, 2309, 2312, 2319, 2324, 2455, 20892, 44680, 44681, 44933). Dimensiunea literelor: H = 6,4 mm (Fig. 3/14).

4. Asemănătoare cu o piesă din prima grupă (Inv. 2297), dimensiuni mai mici dar, nu datorate unor copieri repetate ci apărute prin rescrierea/prin crearea unui nou model. Litere frumoase, clare, subțiri. Două nervuri, cea interioară mai mică. Patru piese (Inv. 2292, 2293, 2294, 2301), foarte probabil din același tipar. Dimensiunea literelor: H/F = 5,5 mm; H/T = 5,4 mm (Fig. 3/15).

5. Asemănătoare grupei precedente. Litere frumoase, înghesuie, lipite fără a fi însă în ligature (F-O, R-T, I-S). Două nervuri, cea interioară mai subțire, cu mici diferențe de dimensiuni. Opt piese sigur (Inv. 2299, 2304, 2310, 2323, 2325, 2794, 37112, 37113) și două probabil (Inv. 2288, 2452). Dimensiunea literelor: H = 5,3 mm (Fig. 3/16).

6. O singură piesă, din păcate fragmentară. De foarte mari dimensiuni (Inv. 38479). Dimensiunea literelor: H/F = 9,6 mm; H/O = 9,3 mm (Fig. 3/17).

³¹ Sapelli 1979, 123; Buchi 1975, 65-93.

³² Čičikova 1974, 158.

7. O singură piesă fragmentară (Inv. 33181). Se vede clar cum pentru crearea modelului ștampilei s-a folosit un fragment decupat. Dimensiunea literelor: H = 6,9-7,2 mm (Fig. 3/18).

IANUARI

33 piese.

Atelier de origine: producător nord-italic, prezent în așezare numai prin produse de factură provincial/locală, lucru întâlnit și în Dacia, unde din cele opt variante catalogate de Nicolae Gostar șase nu mai au nici o legătură aparentă cu piesele nord-italice³³. Număr mare de piese, unitare stilistic și ca dimensiuni. Și această ștampilă păstrează o clară unitate grafică. Majoritatea cercurilor ce circumscriu ștampilele sunt trasate grosolan.

1. Două cercuri, cel interior mai șters și mai subțire de obicei. Literele nu se ating. I-urile mai mici și lipite de cercul interior, primul fiind și mult săltat. A-ul și R-ul apropiate de dimensiunile I-urilor. Literele N, U, A cu aproximativ 30% mai mari. O singură piesă (Inv. 41967). Dimensiunea literelor: H/R = 6 mm; H/N = 8,4 mm (Fig. 3/19).

2. Asemănătoare cu precedentă. Literele A și N se ating, N și U în ligatură. I-urile ușor curbate, primul A începe să se curbeze. Literele în creștere de la stânga la dreapta.

11 piese (Inv. 2327, 2328, 2334, 2336, 2337, 2338, 2341, 2343, 34401, 37065, și probabil 40292 – retrogradă). Dimensiunea literelor: H/R = 8,9 mm; H/N = 8,4 mm (Fig. 3/20).

3. Asemănător cu tipurile precedente. I-ul puțin mai mic face corp comun cu cercul ce circumscrie ștampilă, N-ul și U-ul în ligatură. Două piese (Inv. 2329, 46748). Dimensiunea literelor: H/A = 8 mm; H/N = 9,3 mm (Fig. 3/21).

4. Toate literele cu colțurile rotunjite, fără atingeri și fără ligaturi. Litera I stă practic deasupra hastei mici a literei R. Două piese (Inv. 2330, 2333). Dimensiunea literelor: H/A = 9,5 mm; H/N = 9,9 mm (Fig. 4/1).

5. Asemănătoare cu piesele grupei precedente, literele înguste și alungite, I-urile mai mici, N și U în ligatură, A și R se ating. Cinci piese (Inv. 2335, 2331 – accidental literele se ating 2344, 24483 și 2340). Ultimele trei provin din același tipar și sunt scrise retrograd. Dimensiunea literelor: H/A = 10,6 mm; H/I = 6,7 mm (Fig. 4/2).

6. Literele A, N, U în ligatură și curbat-alungite. Litera R foarte largă în raport cu celelalte. Două piese (Inv. 2332, 34399). Dimensiunea literelor: H/A = 11 mm; H/I = 6,3 mm (Fig. 4/3).

7. Asemănătoare pieselor din tipurile 4 și 6. Cresc de la stânga la dreapta. Toate puternic alungite și rotunjite. Literele nu au ligaturi și se ating numai accidental, datorită

³³ Čičikova 1974, 158.

unei manipulări neglijente a pieselor în stare crudă. I-urile ating cercul interior. Cinci piese (Inv. 2342, 2339, 15391, 40333, 43323). Piesele 2339 și 15391 au același tipar cu piesa 2342. Dimensiunea literelor: H/A (primul) = 7,1 mm; H/U = 11 mm (Fig. 4/4).

IEGIDI

2 piese.

Atelier de origine: Iegidius a operat probabil în regiunile Veneto și Emilia la începutul sec. II p.Chr.³⁴. Numai două piese (Inv. 20868, 44729), produse dacă nu în același tipar, sigur în tipare aflate în filiație pe orizontală. Litere clare, de la stânga la dreapta, fără ligaturi, la o oarecare distanță totuși de prototip. Dimensiunea literelor: H = 6,2 mm (Fig. 4/5).

F/LUCIUS

6 piese.

Atelier de origine: producător nord-italic activ din sec. II p.Chr. până în cel următor³⁵. Șase piese (Inv. 2372, 2373, 34220, 44728, 44747, 54594), produse dacă nu în același tipar, sigur în tipare asemănătoare. Litere clare, de la stânga la dreapta, fără ligaturi, se ating ușor, apropiate de prototip. Sub ștampilă se observă o coroniță cu panglica desfășurată. Dimensiunea literelor: H = 6,8 mm (Fig. 4/6).

LUPATI

2 piese.

Atelier de origine: Lupatus, avându-și officina în Italia de Nord, își începe activitatea la începutul sec. II p.Chr., aceasta fiind continuată pe tot parcursul acestui secol și chiar în cel următor³⁶. Numai două piese (Inv. 2370, 2399), produse dacă nu în același tipar, sigur în tipare asemănătoare. Litere clare de mici dimensiuni, de la stânga la dreapta, fără ligaturi, la o oarecare distanță totuși de prototip. Dimensiunea literelor: H = 5,8-6 mm. (Fig. 4/7).

NERI

1 piesă.

Atelier de origine: Nerius a avut, se pare, officina lângă Mutina (Modena). Lucernele purtând această ștampilă au circulat de la începutul sec. II p.Chr. până în prima jumătate a secolului următor³⁷. O singură piesă (Inv. 38473) și aceasta

³⁴ Buchi 1975, 107-109.

³⁵ Roman 2006b, 65-66.

³⁶ Buchi 1975, 117-119.

³⁷ Gostar 1960, 184-185; Buchi 1975, 123-124.

fragmentară. Litere geometrice, ușor neregulate. Forma ciudată a literei N, cu prima hastă vizibil alungită în jos (par două litere în ligatură), și distanța mare la care este plasată litera I par a indica crearea tiparului cu litere decupate de pe alte ștampile. Dimensiunea literelor: H = 5,4 mm (Fig. 4/8).

OCTAVI

60 piese.

Atelier de origine: Officina lui Octavius a fost stabilită în Italia de Nord, de la sfârșitul sec. I p.Chr. până în prima parte a celui următor³⁸. Ne-am permis să introducem în catalog și o piesă purtând ștampila OCTAVI, găsită sigur pe plaja Dunării, în aceeași locație. Aceasta, ajunsă în colecțiile muzeului din Reșița, a fost publicată de Ovidiu Bozu³⁹. Dacă ținem seama de numărul foarte mare de piese (60), poate fi considerată cea mai unitară ștampilă. Scrise, cu o singură excepție (Inv. 2362), de la stânga la dreapta. Subliniem că, în pofida faptului că piesele se împart din punct de vedere dimensional în trei categorii – o primă grupă cuprinzând piese de dimensiuni mai mari și o grupă ce conține piese de dimensiuni medii –, dimensiunile literelor variază foarte puțin. Marea majoritate au fost acoperite în totalitate de firnis.

1. Litere frumoase, clare. (Ø cercului = 40 mm; H/O = 5,5 mm; H/I = 5,8 mm). Litera O, poate atinge accidental marginea cercului. 17 piese (Inv. 2345, 2348, 2349, 2351, 2353, 2358, 2359, 2360, 2366, 2367, 34936, 41741, 44668, 47907, 51519, 51521 și piesa aflată în colecțiile Muzeului din Reșița). Dimensiunea literelor: H = 5,8-6 mm (Fig. 4/9).

2. Asemănătoare cu precedenta categorie, dar sub ștampilă apare un ornament în formă de coroană și probabil o frunză de palmier (mult geometrizată). Patru piese (Inv. 2362, 38477, 39072 41738). Dimensiunea literelor: H = 5,9-6 mm (Fig. 4/10).

3. Litere frumoase, clare, puțin mai mici decât piesele grupei precedente. O-ul ușor aplecat spre dreapta. Raza cercului = 3,8 mm; H/O = 5,6 mm; H/I = 4,8. 24 de piese (Inv. 2346, 2347, 2350, 2354, 2355, 2357, 2361, 2363, 2364, 2365, 3000, 20887, 22659, 28263, 33192, 34407, 34923, 37129, 38472, 44571, 44670, 44675, 44679, 47906). Dimensiunea literelor: H = 5,9-6 mm (Fig. 4/11).

ORTI

1 piesă. (Inv. 2371)

Atelier de origine: posibil local. Un fragment dintr-un disc de opaiț identic, descoperit în campania din 1998 în SIIC, pare a fi un rebut (pastă de culoare negru intens, cenușie la suprafață, fără urme de firnis). Din păcate, acesta din urmă, produs

³⁸ Buchi 1975, 126-131; Roman 2006b, 67.

³⁹ Bozu 1981, 143, fig. 2a; Bozu 2008. 41, nr. 88.

sigur local, poate fi o simplă copie după piesă sau după o piesă asemănătoare purtând această șampilă. Un singur exemplar (variantă a tipului Buchi Xb). Șampilă retrogradă și răsturnată, ORTI, litere clare, geometrice, R-ul ușor curbat pentru a face loc literei O. Se vede foarte clar că cele patru litere fac parte dintr-o șampilă mai mare, foarte probabil FORTIS⁴⁰, din care au fost decupate, decuparea interesând chiar și parte superioară a literei O. Dimensiunea literelor: H = 6,5 mm (Fig. 4/12).

PROCLI

7 piese.

Atelier de origine: Officina lui Procvli/Proclus/Proculinus, situată în nordul Italiei, a fost activă la începutul sec. II p.Chr.⁴¹. Șapte piese (Inv. 20885, 42930, 44935, 47408, 47905, 51524, 51518). Șampilă unitară. Litere clare, geometrice, de la stânga la dreapta. Cu toate că numărul mic, unitatea lor stilistică, material etc. ar îndreptăți căutarea producătorului în afara zonei, existența unei mici deformări a cercurilor pe partea dreaptă a șampilei (ce face sigură, dacă nu folosirea aceluiași tipar, măcar folosirea unor tipare aflate pe același palier) alături de o piesă (Inv. 47408), ce pare a fi rebutată, ne obligă să le considerăm produse locale. Dimensiunea literelor: H = 6,7 mm (Fig. 4/13).

PRUDE

1 piesă.

Atelier de origine: puține sunt opaițele purtând această șampilă cunoscute până în prezent. Au fost semnalate câteva piese în Pannonia, Dalmatia și Moesia Inferior⁴². Producător nord-italic? Un singur exemplar (Inv. 2368). Posibil import. Elegant, aspect îngrijit; pe fund, încadrată de trei cercuri ovoidale, șampilă PRUDE. Aceasta din urmă pare decupată. Dimensiunea literelor: H = 7,7 mm (Fig. 4/14).

RESTUTO

1 piesă.

Atelier de origine: produs local. Un singur exemplar (Inv. 2369). Foarte probabil produs în același atelier cu cel puțin o parte din opaițele (provinciale/locale) semnate RETUTUS⁴³, IANUARI – cu unul seamănând foarte mult. De menționat că la școala din Ostrov am văzut, în vara anului 1997, un opaiț (cu semidisc) purtând șampilă RETUTUS, piesă descoperită pe malul Dunării, în dreptul așezării de la Ferma 4.

⁴⁰ Mușețeanu 1987, 77-78.

⁴¹ Gostar 1961, 186; Buchi 1975, 137.

⁴² Iványi 1935, 16, 31-32, nr. 2673; Čičikova 1974, 159, nota 28.

⁴³ Čičikova 1974, 164, planche 36.5.

Legături clare, stilistice și de grafie cu unele opaițe purtând ștampila IANUARI. Litere înghesuite, R-ul îngustat puternic, hasta inferioară a literei E tăiată oblic pentru a face loc literei S. Aceasta este groasă, având hastele curbe largi. Hasta superioară se află în ligatură cu primul T, cea inferioară încadrează ultima hasta a literei E. Cei doi T, de dimensiuni mari și aflați în ligatură, acoperă literele U, ce au dimensiuni mult mai mici; ultima literă, O, de înălțimea T-urilor, ovoidală și mult îngustată. Dimensiunea literelor: $H/T = 10$ mm; $H/U = 5,6$ mm (Fig. 4/15).

SEXTI

20 piese.

Atelier de origine: localizarea oficinei, probabil, în Italia de Nord; aceasta a fost activă în sec. II p.Chr.⁴⁴.

Grupă unitară din punct de vedere morfologic și al ștampilei în raport cu numărul relativ mare de piese (20). Litere frumoase, clare, geometrice, de la stânga la dreapta. Posibil să fi existat un număr mic de tipare originale. Trei grupe de ștampile:

1. Litere clare, geometrice, frumoase. Chiar dacă nu putem fi siguri că sunt produse în același tipar, este sigur că majoritatea au fost realizate în același atelier, în tipare aflate pe același palier. Zece piese (Inv. 2314, 2379, 2381, 2382, 2385 – puțin mai mica – 20875, 38466, 39984, 42932, 44524). Dimensiunea literelor: $H = 5,8$ mm (Fig. 4/16).

2. Asemănătoare cu precedenta, litere mai îngrijite. Sub ștampilă se observă o coroană ornamentală foarte frumos realizată, mărginită de două puncte înscrise în cerc. Deasupra ștampilei se află un punct identic. Este foarte posibil ca acest tip să fie anterior și datorită faptului că modelul și-a pierdut din contur, prin preluări repetate, fiind mai greu de refăcut – pur și simplu a fost șters și zona nivelată. Șase piese (Inv. 2380, 2384, 38474, 38476, 42936, 47407). Piesa cu numărul 38474 pare a fi un rebut; foarte posibil aceasta este identică cu nr. 42936. Dimensiunea literelor: $H = 5,7$ mm (Fig. 4/17).

3. Asemănătoare cu precedentele, mult mai mică. Deasupra ștampilei un semn în forma literei V. Trei piese (Inv. 2383, 2387, 2398). Dimensiunea literelor: $H = 4,4$ mm. (Fig. 4/18).

STROBILI

11 piese.

Atelier de origine: Officina lui Strobilus este în general localizată în Italia nordică (probabil la Gazzoli presso Magreta, în apropiere de Mutina (Modena), devenind activă la sfârșitul sec. I p.Chr.⁴⁵. Cu excepția a două piese, grupa este unitară

⁴⁴ Gostar 1960, 186; Buchi 1975, 144-146.

⁴⁵ Gostar 1960, 186-187; Buchi 1975, 147-152.

din punct de vedere morfologic și al grafiei în raport cu numărul mare de piese. Litere geometrice, relativ clare, înghesuite (ultimele două litere în ligatură). Cercurile ce încadrează ștampila trasate/retrasate grosolan. Aproape toate ștampilele sunt greu lizibile. Posibil să fi existat un număr mic de tipare. Practic, un singur tip de ștampilă. Singura grupă ce cuprinde un exemplar de tip Loeschcke IX. 11 piese (Inv. 2374, 2375, 2376, 2377, 2378+2471, 2469, 20870, 20890, 33185, 37138, 46750). Dimensiunea literelor: H = 6,1 mm (Fig. 4/19).

VETTI

6 piese.

Atelier de origine: officină nord-italică, funcțională începând din prima jumătate a sec. II p.Chr.⁴⁶. Șase piese (Inv. 2464, 2465, 2468, 20895, 37110, 56326) care, foarte probabil, provin din același atelier, posibil din tipare aflate în filiație pe orizontală. Literele geometrice, de la stânga la dreapta, nu se ating. Groase, ușor neregulate, cu defecte și slab conturate, sigur foarte departe de prototip. V-ul cu hastele curbate spre interior, hastele horizontale ale literei E foarte scurte, aproape șterse, aceasta semănând cu un I mai gros. Cei doi T grosolan trasați, I-ul aproape șters. Sub ștampilă se observă un ornament în formă de cunună, ce apare și pe ștampile semnate SEXTI. Dimensiunea literelor: H = 5,6 mm (Fig. 4/20).

V V V

1 piesă (Inv, 34212).

Atelier de origine: local? /provincial? Pe fund, înscrisă în două cercuri grosolan trasate, o ștampilă formată prin repetarea de trei ori a cifrei V cu bare deasupra și dedesubt. Dimensiunea literelor: H = 7,1 mm. Înălțimea ștampilei cu tot cu bare: H = 9,6 mm (Fig. 4/21).

CONCLUZII

Așa cum am arătat, avem dovezi clare că în așezarea de la *Durostorum*–Ostrov (Ferma 4) exista o producție de obiecte din ceramică, inclusiv de opaițe (vezi și Fig. 5/1-5). Lucru absolut normal pentru orice fel de locuire la acest nivel (care beneficiază de resursele necesare – lut, lemn, apă, piață –, indiferent de poziția geografică, economică sau politică în Imperiu. Astfel, considerăm că diferențele de pastă, aspect sau calitate nu înseamnă neapărat producerea opaițelor în ateliere diferite. De multe ori, mai probabilă pare producerea în momente de activitate diferite, în șarje diferite, de lucrători diferiți (și menționăm aici că pe câteva piese, aparținând altor tipuri

⁴⁶ Gostar 1960, 187; Buchi 1975, 159-160.

morfologice, apar semne clare de lucrător, în general mici creștături, unele repetate, situate pe lateralele opaițului). Este logic ca un produs mai slab calitativ, atât din punct de vedere al aspectului, cât și al rezistenței sau fezabilității, să fie mai puțin tentant, din cauza valorii mici adăugate, pentru un comerț la distanță, scăzând chiar și șansele de a fi purtat de cumpărător/proprietar pe distanțe lungi.

Fig. 5. Tipare de opaițe (1, 3) și rebut (2) descoperite la Durostorum / Lamp moulds (1, 3) and scrap (2) found at Durostorum.

Multe variante ale ștampilelor “provinciale” sunt un rezultat clar al numeroaselor multiplicări, și spunem asta remarcând că, în cazul ștampilelor “clasice/nord-italice”, refacerea unui model-șampilă poate trece neobservată, dată fiind caligrafia corectă, geometrică a acesteia și dimensiunile standard⁴⁷. Avem și cazuri – ORTI, PRUDE – în care ștampilele au fost decupate și atașate pe un alt tipar;

⁴⁷ Dimensiuni unitare, ce ușurau depozitarea și transportarea lor (uneori, dată fiind calitatea și prețul lor, pe distanțe lungi). De fapt, credem că însăși forma compactă, cu nervură puternică, clar întărită de cei trei sau doi butoni, lipsa torții la opaițele de tip Firmalampen au fost cerute nu numai de pragmatismul meșteșugarului roman dar și de nevoia obținerii unor piese fiabile și cu rezistență la transport (să nu uităm și de posibilitatea existenței unor contracte, unor afinități cu mediul militar. Vezi în acest sens Harris 1980, 140-141; Roman 2006a, 287).

în primul caz, foarte posibil să avem și o modificare, prin eliminarea unor litere, posibil FORTIS-ORTI⁴⁸.

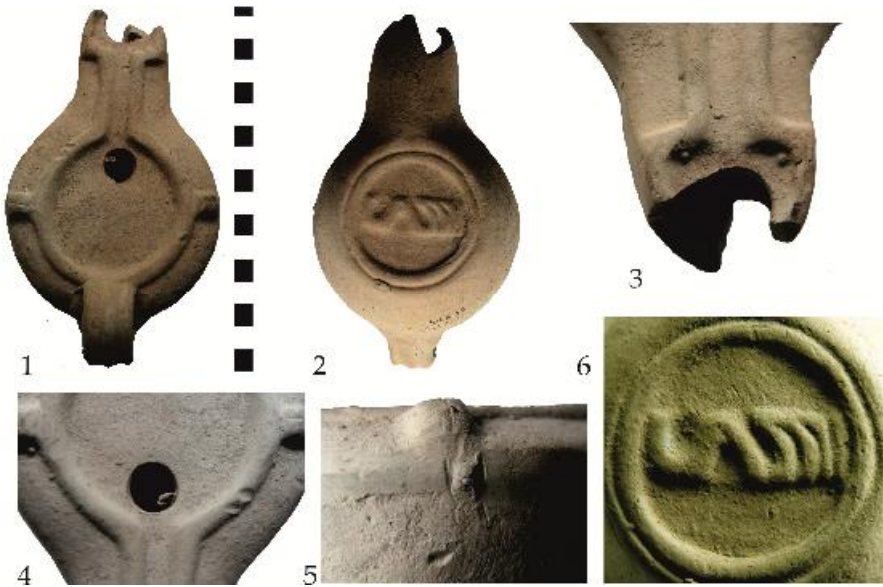

Fig. 6. Opaiț de tip Firmalampen descoperit la Durostorum / *Firmalampe found at Durostorum.*

Este posibil ca uneori diferențele foarte mari, de număr, de arie de răspândire (atât geografică, cât și temporală) dintre piese practic identice ca aspect, calitate, volum etc., dar purtând ștampile ale unor officinae diferite (vezi spre exemplu aspectul asemănător, până la identitate, dintre piesele purtând marca FESTI cu piesele – de dimensiuni mici – purtând ștampila FORTIS și SEXTI, probabil copiate în același atelier), să fie rezultatul unor contracte, unor afinități cu mediul militar, pe care producătorii l-au însoțit în noile teritorii, unde și-au creat practic o piață și și-au deschis filiale⁴⁹.

Care era însă statutul acestor ateliere, statutul producătorilor, dacă erau legate/legați sau nu de officinele de origine, cât de extinsă și care era nivelul economic și structura demografică a pieței deservite ne este greu, dacă nu imposibil, să apreciem. Studiarea unui atât de mare număr de piese permite numeroase observații de finețe, observații care, din păcate, de multe ori, mai mult ridică noi probleme decât le rezolvă pe cele existente.

⁴⁸ Mușețeanu 1987, 77-78.

⁴⁹ Vezi și Harris 1980, 140-141; Roman 2006a, 287.

BIBLIOGRAFIE

- Alicu, D. 1994, *Opaițele romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București.
- Angheliescu, N. 1955, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, SCIV 6, 1-2, 311-330.
- Angheliescu, N. 1971, *Figurine romane din lut ars de la Durostorum*, Pontica 4, 289-296.
- Bailey, D.M. 1987, *The roman terracotta lamps industry Another view about exports*, în Oziol, Th., Rebuffat, R. (eds), *Les lampes de terre cuites en Méditerranée. Table ronde du C.N.R.S., tenue à Lyon du 7 en 11 décembre 1981*, Travaux de la Maison de l'Orient 13, Lyon, 59-63.
- Băluță, C.L. 1961, *Opaițele romane de la Apulum I*, Apulum 4, 189-220.
- Bozu, O. 1981, *Câteva piese romane de la Durostorum în depozitele Muzeului Județean de Istorie Caraș-Severin din Reșița*, Banatica 6, 141-144.
- Bozu, O. 2008, *Catalogul pieselor romane și daco-romane din colecțiile Muzeului Banatului Montan, Reșița*.
- Buchi, E. 1975, *Lucerne del Museo di Aquileia I, lucerne romane con marchio di fabbrica*, Associazioni Nazionale per Aquileia, Aquileia.
- Čičikova, M. 1974, „*Firmalampen*“ *du limes danubiene en Bulgarie*, în Pippidi, D.M. (ed.), *Actes du IXe Congres International d'etudes sur les frontieres romaines*, Mamaia, 6-13 sept. 1972, București-Köln-Wien, 155-165.
- Čičikova, M. 1987, *Pottery lamps from Novae (Lower Moesia)*, IzvestiaSofia 37, 153-172.
- Culică, V. 1978a, *Estampilles de la XIe légion Claudia de Durostorum*, Dacia, N.S. 22, 225-238.
- Culică, V. 1978b, *Cu privire la lagărul legiunii a XI-a Claudia la Dunărea de jos*, Pontica 11, 113-118.
- Culică, V. 1980, *O groapă menajeră din sec. II e.n. din teritoriul municipiului Durostorum*, Pontica 13, 315-329.
- Damian, P., Băltăc, A. 2007, *The civil Roman settlement of Ostrov-Durostorum, International Colloquim Important Sites from the Pre-Roman and Roman Time on the Lower Danube Valley (4th century BC-4th century AD) în Proceedings of the International Colloquim Galați, 10th-12th of May 2007*, Istros 14, 61-70.
- Dima, M., Elefterescu, D. 2009, *Les monnaies de Durostorum – Ostrov (4e siècle av. J.-C.-6e siècle ap. J.-C.)*, Collection Moneta 86, Wetteren.
- Doruțiu-Boilă, E. 1978, *Über den Zeitpunkt der Verleihung des Munizipalrechts in Scythia Minor*, Dacia, N.S. 23, 245-248.
- Elefterescu, D. 1985, *Un cuptor de epocă romană pentru ceramică de la Durostorum*, CCDJ 1, 81-85.
- Elefterescu, D. 2004-2005, *Statuete votive din plumb de la Durostorum*, Pontica 37-38, 221-238.

- Elefterescu, D. 2005a, *s.v. creuzete, probe de turnare, rebuturi*, în Jugănaru, G. (ed.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din preistorie până în evul mediu*, Tulcea, 45, 60-63.
- Elefterescu, D. 2005b, *s.v. măsuțe miniaturale, statuete, din plumb*, în Jugănaru, G. (ed.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din preistorie până în evul mediu*, Tulcea, 65-67.
- Elefterescu, D. 2008, *Obiecte de os de la Durostorum (I)*, *Pontica* 41, 219-297.
- Elefterescu, D. 2010a, *Un tipar pentru turnarea bronzului descoperit la Durostorum*, *Peuce*, S.N. 8, 163-166.
- Elefterescu, D. 2010b, *Piese miniaturale din plumb de la Durostorum*, Angelescu, M.V. et alii (eds.), *Antiquitas istro-pontica: Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, Cluj-Napoca, 493-496.
- Elefterescu, D. 2011a, *Dovezi ale producției de fibule la Durostorum-Ostrov*, în *Arheologia mileniului I p.Chr.*, II, Ploiești, 93-102.
- Elefterescu, D. 2011b, *A mould for casting ornamental bronze buttons discovered at Durostorum-Ostrov*, în Piso, I. et alii (eds.), *Scripta classica. Radu Ardevan sexagenario dedicata*, Cluj-Napoca, 127-133.
- Elefterescu, D. 2013, *Evidence of bronze working at Durostorum*, *ActaMN* 50, 1, 181-222.
- Gostar, N. 1960, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, *ArhMold* 1, 149-209.
- Gostar 1961, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, *ArhMold* 1, p. 149-210.
- Harris, W.V. 1980, *Roman Terracotta Lamps: The Organization of an Industry*, *JRS* 70, 126-145.
- Iványi, D. 1935, *Die Pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, *DissPann* 2, 2, Budapesta.
- Loeschke, S. 1919, *Lampen aus Vindonissa*, Zurich.
- Mușețeanu, C. 1987, *O nouă lucernă de la Durostorum*, *SCIVA* 38, 1, 77-78.
- Mușețeanu, C. 1990, *Contribuții privind topografia Durostorumului*, *SCIVA* 41, 3-4, 293-299.
- Mușețeanu, C. 2003, *Atelierele ceramice romane de la Durostorum. În colaborare cu Dan Elefterescu*, *Monografii IV*, MNIR, București.
- Mușețeanu, C., Culică, V., Elefterescu, D. 1980, *Lampes á estampille de Durostorum*, *Dacia*, N.S. 25, 283-307.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 1985, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (I)*, *CCDJ* 1, 67-81.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 1988-1989, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (II)*, *CCDJ* 5-7, 89-119, 1990.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 1992, *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (III)*, *Pontica* 25, 221-239.
- Mușețeanu, C., et alii 1997, *Șantierul arheologic Ostrov (jud. Constanța)*, CCAR. Campania 1996, 43.

- Mușețeanu, C., Elefterescu, D., Bâltăc A. 1998-2000, *La typologie des fours céramiques de Durostorum*, CAMNI 11, 411-423.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 2004, *Contribuții privind Ceramica romană de la Durostorum IV*, Peuce, S.N. 2, 95-142.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 2008a, *Les ateliers de lampes de Durostorum*, Roman, C-A., Gudea, N. (eds), *Lychnological Acts*, 2, Cluj-Napoca, 183-185.
- Mușețeanu, C., Elefterescu, D. 2008b, *Les ateliers de lampes de Durostorum*, în ΦΙΛΙΑΣ XAPIN. *Mélanges à la mémoire de Niculae Conovici*, CCDJ 25, 135-148.
- Petolescu, C. 1971, *Opaițe romane din Dobrogea*, Apulum 9, 665-672.
- Popilian, Gh. 1994, *Despre lucernae-le cu marca ARMENIUS*, Anuarul Olteniei, S.N. 9, 47-60.
- Popilian, Gh. 1996, *Sur les lampes avec la marque d'Armenius*, RCRF Acta 33, 81-90.
- Roman, C-A 2006a, *Lămpi din Dacia. Producție locală și materie primă*, în Bondoc, D. (ed), *In honorem Gheorghe Popilian*, Craiova, 286-299.
- Roman, C-A. 2006b, *Lamps from Dacia Porolissensis*, Zalău.
- Russu, I.I. 1962, *Recenzie la N. Gostar, Inscriptiile de pe lucernele din Dacia romană*, *ArhMold* 1, 149-209, SCIV 13, 2, 467-471.
- Sapelli, M. 1979, *Lucerne fittili delle civiche raccolte archeologiche*, Milano.
- Suceveanu, A. 1977, *Viața economocă din Dobrogea romană*, București.
- Topoleanu, F. 2012, *Lămpile antice din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova-Ploiești*, Ploiești.
- Topoleanu, F., Chrzanovski, L. 2016, *Une découverte lychnologique unique à Noviodunum (Tulcea, Roumanie): des archétypes, des moules et leur productions...*, în *Histoires Matérielles: terre cuite, bois, métal et autres objets. Des pots et des potes: Mélanges offerts à Lucien Rivet (sous la direction de David Djaoui)*, Archéologie et Histoire Romaine 33. Collection dirigée par Christophe Pellecuer, Édition Mergoïl, Autun, 181-192.
- Vulpe, R. 1976, *Studia Thracologica*, Bucarest.

